

‘Morgen zal het beter zijn.’

Over de betekenis van kloosterlingen in Limburg in de negentiende en twintigste eeuw*

Peter Nissen

‘Morgen zal het beter zijn.
Alles gaat voorbij.
Komt na regen zonneshijn,
’t geluk is aan je zij.
Als je immer doet wat moet,
Dan ben je pas vrij.
En je leeft niet voor jezelf,
Maakt iedereen zo blij.’

Met dit lied, gearrangeerd en als single geproduceerd door de Limburgse musicus Jan Theelen vanuit zijn studio in Munstergeleen, maakten de Zingende Zusters van Liefde in 1962 korte tijd furore op de Nederlandse radio, vooral natuurlijk in de uitzendingen van de Katholieke Radio Omroep (KRO).¹ De zusters brachten nog meer levensblijheid op de plaat. In 1965 mochten zij hun opwachting maken in het populaire televisieprogramma ‘Voor de vuist weg’, gepresenteerd door Willem Duys. Hun debuutnummer werd toen opnieuw als single uitgebracht. Twee jaar later kreeg het zelfs nog een Engelse versie: ‘Tomorrow will be a better day.’²

De drie zingende zusters – Jovita Janssen, Anne-José Billekens en Marie Laetitia de Boeck (laatstgenoemde overleed, 93 jaar oud, als laatste van de drie op 26 juni 2017), – kwamen uit Venray.³ Zij behoorden tot de congregatie van de Zusters van Liefde van Jezus en Maria, een van oorsprong Vlaamse kloostergemeenschap, gesticht door moeder

* Bewerkte versie van de Habetslezing, uitgesproken voor het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in de bibliotheek van het redemptoristenklooster te Wittem op 22 juni 2017.

1 Voor een opname: <https://www.youtube.com/watch?v=bvc37BFDkKj> (geraadpleegd 1 juni 2017).

2 Voor een discografie van de zusters: <http://www.nldiscografie.nl/de-zingende-zusters-van-liefde> (geraadpleegd 20 december 2017).

3 Marion Minten, ‘Laatste Venrayse Zingende Zuster van Liefde overleden’, Omroep Venray, 27 juni 2017 (geraadpleegd 20 december 2017).

Chrysanthe Luypen en zuster Scholastique Halewijn. Zusters van die congregatie woonden en werkten van 1908 tot 1991 in Venray, waar zij de verpleging en het onderwijs verzorgden in de psychiatrische instelling voor vrouwen Sint-Anna.⁴ In de volksmond werden zij dan ook de Zusters van Sint-Anna genoemd. Een eveneens van oorsprong Vlaamse broedercongregatie deed datzelfde voor mannen in de instelling Sint-Servatius.⁵ Samen vormen zij de voorlopers van de huidige GGZ-instelling Vincent van Gogh in Venray. Zij hebben aan de plaatsnaam Venray in de Limburgse dialecten een speciale ondertoon gegeven. In mijn jeugd althans was de uitdrukking 'dae is riep veur Vinraoi' een manier om te zeggen: die persoon is psychisch in de war.

Populaire beeldvorming

De zusters verwoordden in hun lied een eenvoudige, maar levensblijve spiritualiteit: vertrouw op de toekomst, doe wat je moet doen, dat is ware vrijheid, en leef niet voor jezelf alleen. Dat is in een notendop de spiritualiteit van veel actieve congregaties van zusters en broeders die zich hebben ingezet voor verpleging, gezondheidszorg, onderwijs en opvoeding, opvang van weeskinderen en ouden van dagen. Maar door hun levenswijsheden met onvervalste Limburgse tongval te verkondigen, hebben de Zingende Zusters van Liefde er ook aan bijgedragen dat Limburg in de publieke beeldvorming met paters, broeders en zusters verbonden is geraakt. Kloosterlingen spraken in de populaire cultuur van Nederland bij voorkeur met een Limburgs accent, meer nog dan met een Brabants.

Een ander bekend voorbeeld daarvan is Frater Venantius uit Schin op Geul, een personage van zanger en cabaretier Wim Sonneveld uit 1963. In de tekst van Michel van der Plas vertolkte deze frater een al even eenvoudige vroomheid als de Zingende Zusters van Venray: 'Zeg maar ja tegen het leven'. In het voorjaar van 1964 stond de single van Sonneveld vijftien weken lang in de Nederlandse top veertig.⁶ En opnieuw zong de levensblijve frater met een onvervalst Limburgs accent. Dat is sindsdien bon ton geworden onder Nederlandse acteurs en cabaretiers: paters en zusters spreken met een Limburgse tongval. Als Paul de Leeuw Zuster Godelieke speelt, probeert ook hij een zacht Limburgs accent te imiteren. In Schin op Geul heeft Frater Venantius in 2014, vijftig jaar na het platensucces van Wim Sonneveld, zelfs een standbeeld gekregen, op de hoek van de Breeweg en de

4 Kroft, A.L., 'Door liefde bewogen... Sint Anna. De Zusters van Liefde in Venray (1908-1991)', in: *Twaalfstenen uit de stroom. De twaalf kloosters van Venray* (Venray 1998) 124-139; Hoebens, Frans Q., *Kloosters in Limburg* (Utrecht 2017) 74-76, met op 75 een foto van de Zingende Zusters.

5 Hoebens, *Kloosters*, 73-74.

6 <https://www.top40.nl/wim-sonneveld/wim-sonneveld-frater-venantius-2682> (geraadpleegd 1 juni 2017).

Provinciale Weg.⁷ Men is er nu kennelijk trots op de zingende kloosterling. Na het optreden in het Grand Gala du Disque in 1963 kreeg Sonneveld naar eigen zeggen echter heel wat negatieve reacties vanuit Limburg.⁸

Paters, zusters en broeders bevolken tevens een belangrijk deel van de romans en novel-len van de Limburgse auteurs die in de prachtige *Geschiedenis van de literatuur in Limburg*, verschenen in 2016, zijn geboekstaafd. Wie daar ook in vermeld worden, zij het slechts terloops, zijn de pseudonieme auteurs van de kinderboekenserie *Wipneus en Pim*.⁹ Die auteurs, die zich bedienden van de achternaam Van Wijckmade, waren namelijk vijf achtereenvolgende Broeders van Maastricht, leden dus van de congregatie die officieel bekend staat als die van de Broeders van de Onbevleete Ontvangenis van Maria.¹⁰ Zij zijn waarschijnlijk de meest gelezen Limburgse schrijvers. Het eerste deeltje van *Wipneus en Pim* verscheen in 1948 en in 1971, nog geen kwarteeuw later, werd het miljoenste boekje gedrukt. Weer zes jaar later, in 1977, waren er al twee-en-een-half miljoen exemplaren van de drukpersen van de Maastrichtse drukkerij en uitgeverij Schenk gerold en in 1995 werden de vier miljoen gehaald. De reeks telde uiteindelijk veertig deeltjes. Het laatste, waarin Prins Wipneus koning wordt, verscheen in 1985.¹¹

Met behulp van onder meer die boekjes heb ik leren lezen. Ze zijn me dan ook dierbaar gebleven, ook al kwamen we later te weten dat de belangrijkste auteur, broeder Gregorio Pieters, schrijver van twintig van de veertig deeltjes, zich schuldig had gemaakt aan seksueel misbruik van minderjarigen en de bedenkelijke eer kreeg om als FIC11, een 'gevierd kinderboekenschrijver', te figureren in het rapport van de Commissie Deetman.¹²

Pas op latere leeftijd is mij duidelijk geworden dat de boekjes op een subtiële wijze ook de wereld van het klooster oproepen. De dagorde en de bezigheden van de bewoners van het paleis van Koning Goedhart, de vader van Prins Wipneus, vormen voor de ingewijden namelijk een weerspiegeling van de dagorde en de levenswijze in een klooster. In het paleis van koning Goedhart wordt het aanbreken van de dag aangekondigd door het luiden

7 'Standbeeld voor Frater Venantius', *NRC Handelsblad*, 21 mei 2014; 'Beeld frater Venantius krijgt ereplek', <https://tvvalkenburg.tv/nieuws/beeld-frater-venantius-krijgt-ereplek/>; 'Schin op Geul heeft eigen Frater Venantius', <https://11.nl/schin-op-geul-heeft-eigen-frater-venantius-23705> (geraadpleegd 1 juni 2017).

8 Scholten, Hilde, *Wim Sonneveld. De parel van het cabaret* (Arnhem 2006) 183-185, over de reacties vooral 184.

9 Spronck, Lou, Ben van Melick en Wiel Kusters (red.), *Geschiedenis van de literatuur in Limburg* (Nijmegen 2016) 671.

10 Gorissen, Adri, *Limburgs Literatuur Lexikon* (Maastricht 2007) 416-417.

11 Voor een overzicht: http://www.inzichten.nl/dossierwp/overzicht_van_alle_wipneus_pim_boekjes.pdf (geraadpleegd 1 juni 2017).

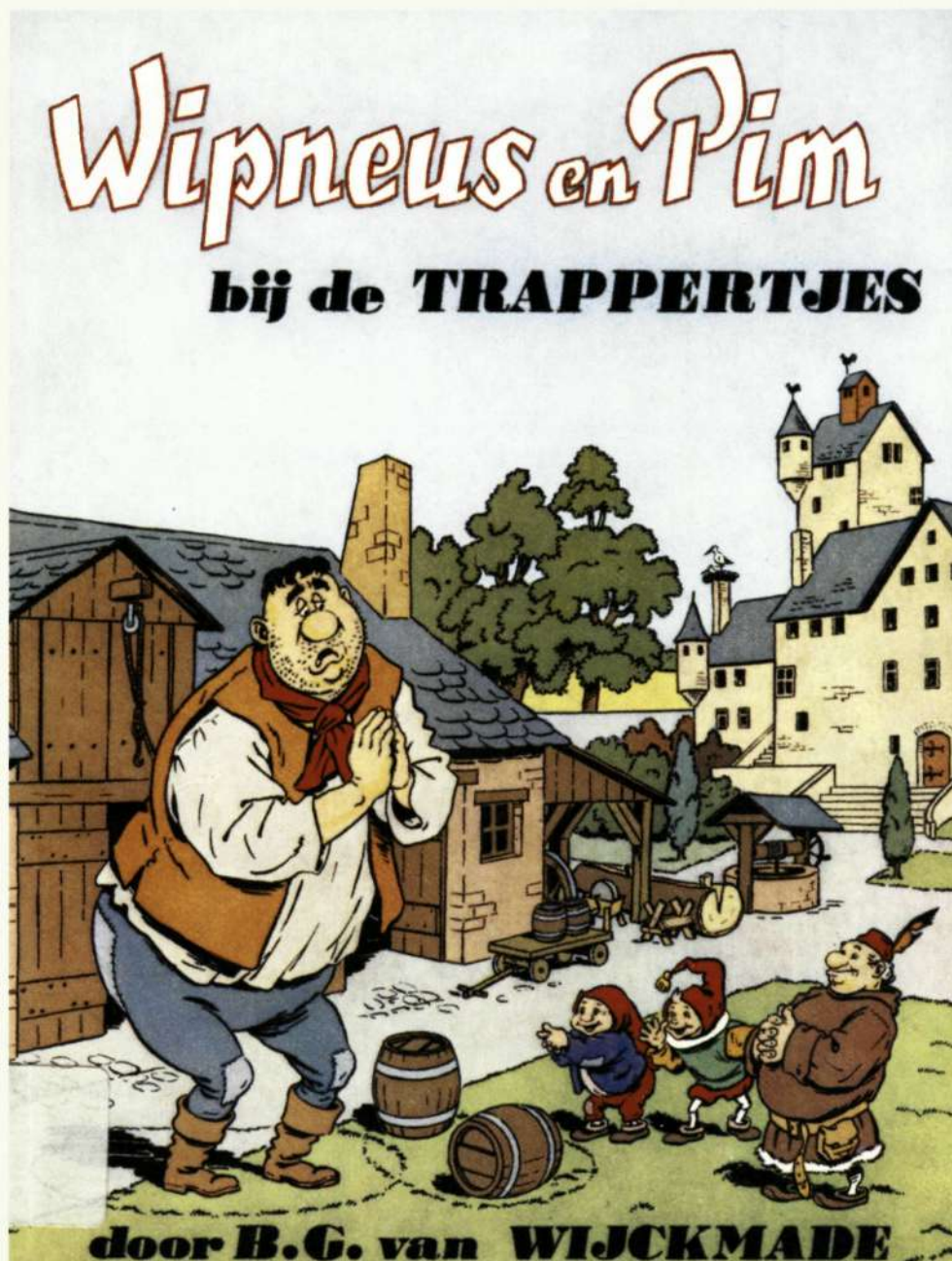
12 Deetman, Wim e.a., *Seksueel misbruik van minderjarigen in de rooms-katholieke kerk. Uitgebreide versie, 1: het onderzoek* (Amsterdam 2011) 399-401 (citaat 400).

van een grote bel. 'Dat betekent: snel opstaan, wassen en aankleden, je kamertje in orde brengen en dan naar de grote eetzaal komen voor het ontbijt' (*Wipneus en Pim vangen drie sneeuwspoken*). Als ik dat lees, zie ik de broeders al op weg naar de refter. 'Na een heel prettige zondag is de nieuwe werkweek in Kabouterland weer begonnen. Op een groot bord in de hal van het koninklijk paleis kan iedere kabouter lezen, wat voor werk hij moet gaan doen. Elke maandagmorgen heel vroeg prikt kabouter Sjors grote lijsten op dit bord' (*Wipneus en Pim zoeken Klepel-Tinus*). Ik zie de lijsten met weekbeurten voor me, zoals die in iedere kloostergemeenschap te vinden zijn. 'Na het eten helpt iedereen de tafels afruimen. De kopjes en borden worden op een wagentje gezet. Vele handen maken licht werk en in een wip is de zaal keurig netjes. De kabouters verdwijnen in alle richtingen en gaan aan het werk. [...] Alleen kabouter Simpie heeft niet zo veel haast. Hij gaat eerst de krant lezen. Dat is niet zo erg, want hij is al wat ouder en moet het een beetje kalm aan doen. [...] Koning Goedhart is naar zijn kamer gegaan. Hij legt alvast de papieren klaar en wacht op de komst van zijn ministers. [...] Om klokslag acht uur begint de vergadering. "Punt één!" roept koning Goedhart uit. "De afdeling voor de zieke kabouters moet worden verbouwd. Wie heeft daarover iets verstandigs te zeggen...?" "Dat wordt een heel karwei, koning" merkt minister Soeki op. "Maar voor de oude en zieke kabouters moeten we iets over hebben!" "Zeer goed gesproken, Soeki", lacht Goedhart. "Wat denk jij er van, Feli...?" "Ik ben het helemaal met de vorige spreker eens" klinkt de stem van de tweede minister. "We moeten wel vlug beginnen, want het zal wel een jaar of tien duren, voor alles klaar is!" "Ik ben blij, dat we het zo gauw eens zijn" knikt de kabouterkoning. 'Punt één is aangenomen'. (*Wipneus en Pim in de zilveren raket*). We horen hier de huisraad van de broeders vergaderen over de problemen die de vergrijzing van de gemeenschap met zich meebrengt. Het meest expliciet is de knipoog naar het kloosterleven in het vierentwintigste deeltje over *Wipneus en Pim bij de Trappertjes* uit 1971, dat zich afspeelt in het klooster van de trappisten in Tegelen (Afbeelding 1). Iedere ingewijde herkent in koning Prikkie, de koning van de Trappertjes, de illustere laatste abt van de trappistenabdij, dom Amandus Prick.¹³

Om in de kinderboekenserie *Wipneus en Pim* iets van de kloosterwereld te kunnen ontdekken, moet je in die kloosterwereld enigszins ingewijd zijn. Het zou dan ook overdreven zijn om te stellen dat de boekjes de beeldvorming rond Limburg als een land van kloosterlingen zouden hebben beïnvloed. Maar omgekeerd illustreren zij wel de betekenis die deze kloosterlingen voor Limburg gehad hebben. Vele generaties Limburgers hebben namelijk

13 Nissen, Peter, 'Wipneus en Pim op retraite', *Interformatie* 18 (1989-1990) nr. 5, 41-46; idem, 'Verspieder in een wondere wereld', toespraak bij de opening van de tentoonstelling 'Kloosterlingen' van fotografe Annie van Gemert in het Limburgs Museum te Venlo op 18 augustus 2006; http://www.inzichten.nl/dossierwp/artikel_nissen.pdf. Zie ook: Rhebergen, Wim, *Dom Amandus Prick, een sprekende trappist. Een geschiedenis van trappistenklooster Ullingsheide* (Nijmegen 2012) 330-332.

Afb. 1. Omslag van het vierentwintigste deeltje uit de populaire kinderboekenserie Wipneus en Pim, geschreven door de Broeders van Maastricht, 1971 (Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven).

leren lezen en schrijven dankzij de broeders die werkzaam waren in het onderwijs.¹⁴ Dat was al een eeuw vóór het verschijnen van het eerste boekje over Wipneus en Pim in 1948 het geval. Vanaf het midden van de negentiende eeuw namen de broeders van Maastricht de leiding op zich van een reeks van scholen, en niet alleen in de stad waar deze congregatie in 1840 werd gesticht door priester Louis Hubert Rutten en broeder Bernardus Hoecken. In 1852 waren de broeders de eerste mannelijke religieuzen die zich na een halve eeuw zonder kloosters weer in de oude bisschops- en kloosterstad Roermond vestigden om daar, op verzoek van bisschop Joannes Augustinus Paredis, de leiding van de stedelijke en dus openbare lagere school op zich te nemen.¹⁵ Hetzelfde deden zij in Weert.¹⁶ Zo stonden zij aan het begin van een proces dat ertoe leidde dat in de Limburgse steden het openbaar lager onderwijs stilzwijgend en geleidelijk werd omgevormd tot katholiek onderwijs, en dat met behoud van de overheidsfinanciering, ook vóór de financiële gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs in 1917.¹⁷

Historiografische lacune

Zusters, broeders en paters hebben in de geschiedenis van Limburg een grote rol gespeeld al, en zeker in de afgelopen honderdvijftig jaar, vanaf het midden van de negentiende eeuw. Zij drukten onmiskenbaar een stempel op het onderwijs, de ziekenzorg en de verpleging, de zorg voor ouderen en de opvang van kinderen, het maatschappelijk werk en de wijkzorg, de wereld van cultuur en ontspanning en de parochiële zielzorg. Op die wijze droegen zij in hoge mate bij aan de opbouw van het cultuur- en samenlevingstype dat verbonden is met de sjablone van 'het katholieke Limburg'.¹⁸ Maar van dat catholicisme lieten zij een ander gezicht zien dan de diocesane kerk, zoals religieuzen in heel de kerkgeschiedenis het andere gezicht van de kerk hebben gevormd: een meer diaconaal gezicht, een zorgzaam en barmhartig en vooral ook een meer vrouwelijk gezicht (Afbeelding 2). Op dat laatste aspect kom ik dadelijk nog terug.

Het is dan ook onthutsend hoe zeer de rol van de religieuzen is verwaarloosd is in de

- 14 Ubachs, P.J.H., *Meesters uit Maastricht. Historische schets van de Broeders van Maastricht 1840-2000* (Maastricht 1999) 70-81.
- 15 Nissen, Peter en Hein van der Bruggen, *Roermond. Biografie van een stad en haar bewoners* (Hilversum 2014) 340 en 368.
- 16 Nies, Frits, *Weert. Het verleden van een stad* (Weert 1999) 175.
- 17 Vugt, Joos van, 'De verzuiling van het lager onderwijs in Limburg 1860-1940', *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland* 23 (1981) 17-60.
- 18 Nissen, Peter, 'Constructie en deconstructie van het katholieke Limburg', in: Ad Knotter (red.), *Dit is Limburg! Opstellen over de Limburgse identiteit* (Zwolle-Maastricht 2009) 99-114 (eerder verschenen in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 45 (2000) 79-95).

Afb. 2. Julianazuster Jeanne aan de was bij een gezin te Maastricht, ca. 1950 (Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven).

Limburgse geschiedschrijving. Het meest sprekende voorbeeld daarvan is wel de bisdomsgeschiedenis *Bisdom langs de Maas*, die in 2009 mede met financiële steun van het LGOG is verschenen. In het deel over het tweede bisdom Roermond, dus de periode vanaf 1841 c.q. 1853, dat ongeveer de helft van het boek beslaat, worden de religieuzen zo goed als volstrekt genegeerd. Ze komen slechts terloops enkele malen ter sprake, namelijk daar waar de bisschop van Roermond er iets mee van doen had. Toch heeft het boek als ondertitel 'geschiedenis van de kerk in Limburg'. Die kerk lijkt echter alleen een diocesaan karakter te hebben. Zo wordt de Duitse priester Arnold Janssen, de stichter van een missiecongregatie die de Limburgse plaatsnaam Steyl wereldwijd tot een begrip heeft gemaakt, slechts genoemd wegens de betrokkenheid van de bisschop van Roermond bij het proces voor zijn zalig- en heiligverklaring.¹⁹ En zijdelings wordt dan nog melding gemaakt van de stichting van zuster- en broedercongregaties die op caritatief gebied en in het onderwijs werkzaam waren en van het werk van paters in de zogenaamde volksmissies.²⁰ Dat dit werk in hoge mate vanuit de redemptoristenkloosters van Wittem en Roermond (Kapel in 't Zand) werd gevoed, blijft onvermeld. De redemptoristen komen zelfs in het hele boek niet voor. De kerk in Limburg blijkt in de beschrijving van kerkhistoricus Paul Hamans, de auteur van het betreffende gedeelte van de bisdomsgeschiedenis, een heel beperkte kerk te zijn: die van het bisschoppelijk beleid.

Ook elders komen de religieuzen er bekaaid vanaf. In de tweedelige *Geschiedenis van Limburg*, die het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in 2001 heeft uitgegeven, komen zij eveneens slechts terloops ter sprake, terwijl het beeldmateriaal bij de hoofdstukken over het rijke roomse leven ons toch heel wat kloosterzusters laat zien.²¹ Beter gesteld is het met de *Canon van Limburg*, die in 2009 onder redactie van historicus Jos Venner verscheen. Daarin zijn vensters opgenomen, beide van de hand van de hoofdredacteur, over de missionarissen van Steyl en de karmelietes Edith Stein.²² Maar in het derde deel van het meest recente overzicht van de Limburgse geschiedenis, *Limburg. Een geschiedenis*, schitteren de religieuzen weer door afwezigheid. De bijdrage over het kerkelijk leven in Limburg na 1800 concentreert zich wederom helemaal op de diocesane kerk, op de bisschoppen en de 'wereldheren', zoals dat in katholiek jargon heet, dus op de diocesane priesters.²³ Het verhaal over het Limburgseatholicisme blijkt ook daar andermaal een mannenverhaal.

19 De la Haye, R. en P. Hamans, *Bisdom langs de Maas. Geschiedenis van de kerk in Limburg* (Maastricht 2009) 546-547.

20 Idem, 492 en 501.

21 Venner, Jos, *Geschiedenis van Limburg II* (Maastricht 2001) 176, 179 en 181.

22 Venner, Jos (red.), *Canon van Limburg. Een historisch overzicht* (Maastricht 2009) 166-169 en 200-203.

23 De Valk, Hans, "‘Loeënde klokke versjterke de bandj.’ Opkomst, bloei en ondergang van ‘Katholiek Limburg’", in: Tummers, Paul e.a. (red.), *Limburg. Een geschiedenis vanaf 1800* (Maastricht 2015) 117-138.

Gelukkig maakt de bijdrage van historicus Pieter Caljé, die ruim aandacht besteedt aan het aandeel van zusters, broeders en paters in het onderwijs, veel goed.²⁴

‘God en onze bisschoppen zijn almachtig’, zo noteerde de Limburgse priester, kerkhistoricus en rijksarchivaris Jos Habets (1829-1893), medeoprichter en lang voorzitter van het LGOG, ooit in zijn dagboek.²⁵ De geschiedschrijving over het Limburgse katholicisme lijkt dit te bevestigen. Die lijkt immers vooral over bisschoppen te gaan. Maar die bisschoppen hadden wel de inzet van religieuzen nodig om er iets van te kunnen maken. De erudiete en veelzijdige Habets heeft zelf trouwens het voorbeeld gegeven van hoe het ook anders kan. Van de drie delen van zijn hoofdwerk over de Limburgse kerkgeschiedenis heeft hij in het derde deel uit 1892 goed honderd bladzijden gewijd aan de kloosters die tot aan de Franse tijd bestaan hebben op het grondgebied van het huidige Limburg.²⁶ In de twee delen *Limburg's Verleden* uit 1960 en 1967 komen de kloosters wel aan bod in het hoofdstuk over de middeleeuwse kerk van de hand van pater Munsters, maar weer niet in het hoofdstuk over de kerk vanaf de zestiende eeuw.²⁷ Dat hoofdstuk gaat opnieuw vrijwel uitsluitend over de bisschoppen van Roermond en hun directe medewerkers.

De religieuzen zijn dus enigszins het ondergeschoven kindje van de Limburgse geschiedschrijving. Gelukkig beschikt de provincie sinds december 2017 over een prachtig naslagwerk dat alle kloosters die ooit in Limburg bestaan hebben in kaart brengt: het door stedenbouwkundige Frans Q. Hoebens samengestelde *Kloosters in Limburg*. Het lijkt qua opzet op het iets oudere *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* uit 2010 van Jan Smits, een naslagwerk van bijna duizend pagina's waarin alfabetisch geordend op plaatsnaam alle kloosters beschreven worden die ooit in Noord-Brabant bestaan hebben of nog bestaan, voorafgegaan door een overzicht van ruim tweehonderd pagina's van alle orden en congregaties die in die provincie gewerkt hebben.²⁸ De Limburgse tegenhanger, met minder dan de helft van het aantal pagina's, biedt ongeveer dezelfde informatie, zij het met een beknoptere maar meer historische inleiding (zonder uitleg over de diverse soorten orden en congregaties), en met een andere indeling: niet alfabetisch op plaatsnaam, maar naar regio,

24 Caljé, Pieter, ‘Onderwijs in het tijdperk van de natiestaat’, in: idem, 323-354.

25 De Valk, Hans, ‘Joannes Joseph Habets (1829-1893) als Limburger en als geestelijke’, *PSHAL* 129 (1993) 274-283, citaat 279.

26 Habets, Jos., *Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan* 3 (Roermond 1892) 645-732. Het vierde deel is later, in 1921, gecompleteerd door Willem Goossens, net als Habets priester, archivaris en amateurarcheoloog.

27 Munsters, A.J., ‘Verkenning van de Middeleeuwse Kerk in Limburg’, in: Batta, E.C.M.A. e.a. (red.), *Limburg's verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, II, 417-530; Van den Baar, P.A., W.A.J. Munier en W.J. Prick, ‘De bisschopszetel van Roermond van 1559 tot 1801. Skelet van een geschiedenis van het oude bisdom Roermond’, in: Batta, *Limburg's verleden* II, 531-667.

28 Smits, Jan, *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* (Alphen aan de Maas 2010).

afdalend van het noorden van de provincie naar het zuiden. Ook heeft het Limburgse boek meer aandacht dan het Brabantse voor de gebouwen van de kloosterlingen en de eventuele herbestemming ervan. Ten slotte bevat het werk van Hoebens een aantal informatieve tabellen, bijvoorbeeld over de bouwstijl van de kloosters, de kastelen die door kloosterlingen bewoond zijn, de kloostergemeenschappen die door historische ontwikkelingen in het buitenland naar Limburg gekomen zijn en de kloosters in de volgorde van hun stichtingsjaar.²⁹

Bij de totstandbrenging van zijn overzichtswerk heeft Hoebens zijn voordeel kunnen doen met het feit dat er in Nederland sinds de jaren negentig van de vorige eeuw een onderzoeksinfrastructuur is ontstaan rond de geschiedenis van religieuze instituten. Sinds 1995 heeft de geschiedschrijving van orden en congregaties een impuls gekregen door de vanuit Nijmegen opererende Stichting Echo, die onderzoek begeleidt en heeft aangejaagd door middel van publicaties en studiedagen. Meer dan honderd religieuze orden en congregaties hebben bovendien hun archieven, boeken, tijdschriften en voorwerpen gezamenlijk ondergebracht bij het in 2006 daartoe opgerichte Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, gehuisvest in een vleugel van het kruissherenklooster in het Noord-Brabantse Sint Agatha. Voor nader onderzoek naar de geschiedenis van het kloosterleven in Limburg bieden de archivalia die hier berusten tal van aanknopingspunten.

Kloosterlingen en de opbouw van het 'katholieke Limburg'

De religieuzen die in Limburg hebben gewerkt (en er, zij het in zeer beperkte mate, nog steeds werken) verdienen dergelijk onderzoek dat op het overzicht van Hoebens kan voortbouwen en dat hun activiteiten en maatschappelijke betekenis belicht. Zoals reeds aan bod is gekomen, hebben zij een sterk stempel gedrukt op het kerkelijke, maatschappelijke en culturele leven in deze provincie vanaf het midden van de negentiende eeuw. De provincie Limburg herdenkt dit jaar dat het honderdvijftig jaar geleden is dat zij werd losgemaakt van de Duitse Bond en volledig werd ingevoegd in het Nederlandse staatsbestel. In diezelfde periode begon ook de opbouw van het katholieke maatschappelijk leven op gang te komen, een opbouw die geleid heeft tot het al eerder genoemde fenomeen van 'het katholieke Limburg'. Limburg was althans bij de volkstellingen in Nederland de provincie met de meest homogene katholieke bevolking. Bij de volkstelling van 1899 stond 98,1 procent van de Limburgse bevolking als rooms-katholiek te boek, een homogeniteit die geen enkele Nederlandse provincie wist te evenaren (in Noord-Brabant was 'slechts' 87,9 procent van de inwoners rooms-katholiek).³⁰ De opbouw van dat 'katholieke Limburg' ging gelijk op met de terugkeer van kloosters in de provincie, en de bewoners van die kloosters heb-

29 Hoebens, *Kloosters*, 372-388.

30 Nissen, 'Constructie en deconstructie', 103.

ben, zoals al eerder is aangegeven, op allerlei terreinen in Limburg een rol van betekenis gespeeld.

Die terugkeer vond plaats na bijna een halve eeuw waarin het grondgebied van de huidige provincie Limburg, op één uitzondering na, geen enkel klooster meer telde. De Franse overheersers hadden aan het eind van de achttiende eeuw de laatste kloosters gesloten die eerdere opheffingsgolven, bijvoorbeeld door de Staatse overheid of in de Oostenrijkse delen van Limburg door keizer Joseph II, hadden overleefd. De enige uitzondering was het klooster Bisweide in Grubbenvorst, een in 1608 ontstane leefgemeenschap van vrouwen die zich toegedien op het verzorgen van onderwijs en op ziekenverpleging. Dat hadden de Fransen, mogelijk misleid door de naam 'Associatie', die zij niet met een kloostercommunity in verband brachten, over het hoofd gezien.³¹ Pas in de jaren dertig van de negentiende eeuw, waarin het latere Nederlands Limburg tot het afgescheiden België behoorde, konden zich in deze provincie weer kloosterlingen vestigen. Het huis waar wij ons nu bevinden, het redemptoristenklooster van Wittem, was de eerste plaats in de huidige provincie Limburg waar zich een nieuwe kloostergemeenschap vestigde, gebruikmakend van de liberale godsdienstwetten van het overwegend katholieke België. In 1833-1834 hadden de redemptoristen, die zich in 1831 in België hadden gevestigd en al snel kloosters hadden geopend in Sint-Truiden en in Luik, een volksmissie verzorgd in het dekenaat Gulpen en daarbij ook Wittem bezocht. Daar viel hun oog op een leegstaand klooster waarin tot de Franse tijd kapucijnen hadden gewoond. In 1836 namen de redemptoristen hun intrek in Wittem.³² Toen een deel van Limburg in 1839 werd overgedragen aan Nederland, waar nog beperkende kloosterwetten golden, ontstond voor hen een spannende situatie. Die duurde echter niet lang. In 1840 werd koning Willem I opgevolgd door Willem II, die op 28 november 1840 een einde maakte aan de zogenaamde suppressie van de kloosters. Dat betekende dat de nog bestaande kloosters weer novicen mochten aannemen en dat er nieuwe kloosters gesticht mochten worden. De redemptoristen in Wittem konden dus opgelucht ademhalen. Zij mochten blijven en zij bouwden hun klooster uit tot een bedevaartcentrum en een opleidingsinstituut voor hun eigen congregatie, een 'Emmaus aan de Geul', zoals pater Theo de Caluwe het tien jaar geleden beschreef.³³ De bibliotheekruimte waar wij nu te gast zijn, getuigt nog van dat laatste.

Gebruikmakend van dezelfde vrijheid die de Belgische wetgeving bood, ontstonden op Limburgse bodem in de jaren dertig van de negentiende eeuw ook nieuwe zustercongregaties. De liefdezusters van de H. Carolus Borromeus, beter bekend als de zusters onder de

31 Vijver, Th. van der, *De Bisweide. Klooster, Ursulinenpensionaat en MAVO in Grubbenvorst* (Grubbenvorst 1989); Hoebens, *Kloosters*, 31 en 85-87.

32 Evers, J.H.M. en P.G.J. Post, *Historisch repertorium met betrekking tot Wittem als bedevaartsoord* (Heerlen 1986) 130-136.

33 Caluwe, Theo de, *Emmaüs aan de Geul: het verhaal van een grootseminarie, 1836-1968* (Wittem 2007).

Bogen, zo genoemd naar de bogen die hun moederklooster in Maastricht verbinden met de Sint-Servaasbasiliek, zijn daar een voorbeeld van. Zij zijn in 1837 in Maastricht gesticht door de uit het Belgische Leut (bij Maasmechelen) afkomstige Elisabeth Gruyters.³⁴ Twee jaar eerder, in 1835, was in Heythuysen door Catharina Daemen een gemeenschap van vrouwen die onderwijs verzorgden aan meisjes omgevormd tot een congregatie, officieel die van de zusters van boetvaardigheid geheten, maar in de wandeling bekend als de franciscanessen van Heythuysen.³⁵

Na de opheffing van de beperkingen op de kloosters door koning Willem II groeide het aantal nieuwe congregaties op Limburgse bodem snel.³⁶ In Maastricht legden in 1842 de eerste broeders van Maastricht hun geloften af.³⁷ Er zouden er nog honderden volgen, onder wie de vijf auteurs van *Wipneus en Pim*.

Het rijtje van op Limburgse bodem gestichte nieuwe congregaties van zusters en broeders kan lang worden, maar ik beperk mij tot enkele significante voorbeelden. In Heerlen stichtte Peter Joseph Savelberg, die rector was geweest van de franciscanessen van Heythuysen in Nonnenwerth bij Bonn, in 1872 de congregatie van de kleine zusters van Sint Jozef, in 1875 gevolgd door die van de broeders van Sint Jozef.³⁸ Deze laatsten zijn actief geweest in de verpleging van wat vroeger nog onbekommerd 'zwakzinnigen' heette, vooral in Heel en in Helden-Panningen. In Maastricht werden in 1844 de zusters van barmhartigheid opgericht, die onder meer in Cadier en Keer de opvoeding van verwaarloosde kinderen op zich namen.³⁹ In 1862 ontstond de congregatie van de liefdezusters van het Kostbaar Bloed van Sittard, die vanaf 1873 haar hoofdklooster had in Koningsbosch bij Echt.⁴⁰ Ook zij legden zich toe op verzorging en verpleging, vooral van zieken en ouderen. In 1849 stichtte pastoor Leonard Konings in Koningslust bij Helden de congregatie van de broe-

34 Albers, P. en J. Schaepkens van Riemst, 'De stichteres en de eerste wording van de Congregatie der Liefdezusters van den H. Carolus Borromeüs te Maastricht', *PSHAL* 63 (1927) 1-36; Tagage, S. en W.A.A. Mes, *Onder de bogen* (Maastricht 1987); Eijt, José, *Religieuze vrouwen. Bruid, moeder, zuster. Geschiedenis van twee Nederlandse zustercongregaties, 1820-1940* (Hilversum 1995) 60-64 en passim.

35 Ackermans, Gian, *Vereeniging van vrouwen... Franciscanessen van Heythuysen in Nederland (1900-1975)* (Heythuysen 1994).

36 Hoebens, *Kloosters*, 32-35.

37 Tagage, Sigismund, *Maastricht, bakermat van een congregatie, 1800-1850* (Maastricht 1965); Vugt, Joos van, *Broeders in de katholieke beweging. De werkzaamheden van vijf Nederlandse onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840-1970* (Nijmegen 1994).

38 Dorren, Gabrielle, *Met de minsten der Mijnen. Geschiedenis van de Kleine Zusters van de H. Joseph* (Hilversum 2013).

39 Overhof, Servé (red.), *Honderd-en-vijftig jaar Cadier en Keer (1828-1978). Een blik in verleden en heden* (Heerlen 1978); Hoebens, *Kloosters*, 329.

40 Vugt, J.P.A. van en C.P. Voorvelt, *Kloosters op schrift. Een bibliografie over de orden en congregaties in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw* (Nijmegen 1992) 55; Hoebens, *Kloosters*, 201-204.

ders van de derde orde van de Heilige Franciscus, die in 1936 fuseerde met de broeders van Sint Jozef van Heerlen.⁴¹ Steyl ten slotte werd vanaf 1875 door het werk van de hierboven genoemde Duitse priester Arnold Janssen de bakermat van maar liefst drie nieuwe congregaties, namelijk twee actieve missiecongregaties en een contemplatieve zustercongregatie: het Gezelschap van het Goddelijk Woord (SVD: Societas Verbi Divini, ook wel schertsende onderwijs vertaald als 'Sie verkaufen Drucksache'); de dienaressen van de Heilige Geest, de missionaire vrouwelijke tak, eveneens bekend als de blauwe zusters (naar de kleur van het habijt); en de contemplatieve tegenhanger, de dienaressen van de Heilige Geest van de Altijddurende Aanbidding, ook wel de roze zusters genoemd. Het werk van de beide missionaire congregaties heeft ervoor gezorgd dat Steyl wereldwijd waarschijnlijk na Maastricht de meest bekende Limburgse plaatsnaam is.⁴² Behalve nieuwe, op Limburgse bodem ontstane congregaties vestigden zich in de tijd van de katholieke wederopbouw rond 1900 uiteraard ook oude en nieuwe orden en congregaties in Limburg. Zoals de nieuwe congregaties zich vooral toelegden op zorg en verpleging, in grote instellingen als die in Venray, Heel en Cadier en Keer, zo legden de oudere kloostergemeenschappen zich onder meer toe op het onderwijs. Een aantal Limburgse steden zoals Roermond, Weert en Sittard kende voor het katholiek middelbaar onderwijs weliswaar een door seculiere priesterleraren geleid Bisschoppelijk College, maar in de andere steden was ruimte voor kloosterlingen om een gymnasium te openen. Zo vestigden de augustijnen zich in 1920 in Venlo, waar zij het Thomascollege openden, hun eerste middelbare school in Nederland, en begonnen de franciscanen in de Mijnstreek middelbaar onderwijs aan te bieden: in Heerlen aan het Sint Bernardinuscollege (vanaf 1911 een driejarige HBS, vanaf 1919 een vijfjarige en vanaf 1930 een gymnasium) en vanaf 1946 in Kerkrade het Antonius Doctorcollege.⁴³ De zusters Ursulinen boden middelbaar onderwijs voor meisjes aan in Maastricht (vanaf 1850), Roermond (vanaf 1853), Sittard (Serviam), Venlo (Marianum, vanaf 1936) en Kerkrade (Afbeelding 3).⁴⁴

Daarnaast openden heel wat orden en congregaties in Limburg klein- en grootseminaries, opleidingsinstituten die bestemd waren voor de eigen rekrutering. Deze seminaries vormden tegen het midden van de twintigste eeuw een bijna gesloten netwerk van kloosterlijke presentie in Limburg. Lopen we de kaart van de provincie van noord naar zuid af, dan komen we de

41 Janssen, P. en H. Hesen, *Huize Savelberg, vijftig jaar onze zorg* (Panningen 1988); Van Vugt en Voorvelt, *Kloosters op schrift*, 117; Hoebens, *Kloosters*, 127-128.

42 Alt, Josef, *Journey of faith. The missionary life of Arnold Janssen* (Nettetal 2002). De unieke situatie van het kloosterdorp Steyl verdient beslist een nadere studie.

43 Heffernan, Brian, *Een kleine orde met allure. De augustijnen in Nederland, 1886-2006* (Hilversum 2015) 222. Over de onderwijsactiviteiten van de franciscanen in de Mijnstreek bereidt Koos Linders een dissertatie voor: Linders, Koos, '100 jaar Bernardinuscollege: een school met een missie', *Land van Herle* 63 (2013) 41-67.

44 Caljé, 'Onderwijs in het tijdperk van de natiestaat', 342-343 en 347.

Afb. 3. Ursulinen en hun pupillen te Sittard, ca. 1950 (Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven).

volgende orden en congregaties met een klein- of grootseminarie tegen: in *Mook* de passionisten (CP); in *Gennep* de paters van de Heilige Geest (CSSP); in *Smakt* de ongeschoeide karmelieten (OCD); in *Venray* de franciscanen (OFM); in *Arcen* de missionarissen van Mariannhill (CMM); in *Sevenum* de oblaten van Maria (OMI); in *Venlo* de augustijnen (OSA); in *Baarlo* de paters van het Heilig Sacrament (SSS); in *Helden-Panningen* de lazaristen (CM); in *Weert* nogmaals de franciscanen en de paters van de Heilige Geest; in *Neeritter* de kruisheren (OSC); in *Haelen* de Mill Hill Fathers (MHM); in *Roermond* de camillianen (OSCam); in *Echt* nog eens de passionisten; in *Urmond* de conventuelen (OFMConv); in *Stein* de missionarissen van het Heilig Hart (MSC); in *Geleen* nog eens de ongeschoeide karmelieten en in *Merkelbeek* de geschoeide; in *Schimmert* en in *Meerssen* de montfortanen (SMM); in *Wijnandsrade* nog eens de conventuelen; in *Aalbeek* en in *Cadier en Keer* de Sociëteit van de Afrikaanse Missiën (SMA); in *Valkenburg* wederom de oblaten van Maria en de paters van de Heilige Harten (SSCC); in *Hoogcruts* en in *Maastricht* de franciscanen; en ten slotte in *Wittem* de redemptoristen (CSSR).⁴⁵

De aanwezigheid van al die opleidingen had tot gevolg dat heel wat Limburgse jongens die priester wilden worden, toetraden tot een van de genoemde orden en congregaties. In de jaren tussen 1930 en 1950, zeg maar op het hoogtepunt van het rijke roomse leven, be-

45 Dellepoort, J.J., *De priesterroepingen in Nederland. Proeve van een statistisch-sociografische analyse* ('s-Gravanhage 1955) bijlage 1 (situatie 1953).

gonnen, zo blijkt uit het proefschrift van priester-socioloog Jan Dellepoort uit 1955 over de priesterroepingen in Nederland, 4.206 Limburgse jongens aan een priesterstudie en 2.743 deed dit aan een seminarie van een orde of congregatie, dat wil zeggen 65,25 procent van alle priesterstudenten, tegenover 1.463 die voor de diocesane clerus kozen. Dat wil dus zeggen dat twee-derde van de Limburgse priesterkandidaten in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw koos voor aansluiting bij een orde of congregatie. De grootste groep opsteerde voor een actieve orde of congregatie en een iets kleinere groep voor een missiecongregatie.⁴⁶ Voor sommige orden en congregaties zoals de montfortanen en de lazaristen was Limburg onmiskenbaar het belangrijkste wervingsgebied in Nederland.

Tegelijk bood de aanwezigheid van de kleinseminaries heel wat van die Limburgse jongens de kans om een middelbare schoolopleiding te volgen, een kans die zij zonder (al dan niet vermeende) roeping niet gehad zouden hebben. Een flink deel van deze studenten zette zijn vorming niet voort tot aan de priesterwijding. Zij verlieten de opleiding ofwel na het kleinseminarie of halverwege het grootseminarie. Maar intussen hadden zij wel een vorming ontvangen die hen verder kon brengen in het leven. Zo leverden de kleinseminaries onbedoeld een belangrijke bijdrage aan de maatschappelijke emancipatie van het katholieke zuiden. Ik heb dat eerder het onbedoelde rendement van de kleinseminaries genoemd.⁴⁷ Het bedoelde rendement was natuurlijk: priester worden. Maar het onbedoelde rendement was dat katholieke jongens een middelbare schoolopleiding genoten die een goede basis vormde voor hun verdere ontplooiing in de samenleving.

Terwijl de terreinen van gezondheidszorg, verpleging en maatschappelijk werk waarop de congregaties van broeders en zusters werkzaam waren, bij uitstek een aanvulling vormden op het gangbare gezicht van de diocesane kerk, een aanvulling namelijk met de diaconale kant van de kerk, schoven de orden en congregaties met hun scholen en kleinseminaries eerder aan op een terrein waarop in Limburg de diocesane kerk met haar bisschoppelijk colleges zelf ook al werkzaam was. Er is nog een derde terrein waarop de mannelijke orden en congregaties zich nog meer invoegden in de diocesane kerk: dat van de parochiële zielzorg. Daar vulden de orden en congregaties simpelweg de gaatjes op die de diocesane geestelijkheid overliet. Aan dat fenomeen van 'de pater op de pastorie' wijdde de kapucijn Theo Janssen in 1976 een proefschrift waarin hij de verhoudingen voor elk bisdom op een rijtje zet. Daaruit blijkt dat de inzet van paters in de parochiële zielzorg in Limburg, en dus in het bisdom Roermond, altijd vrij beperkt is geweest, omdat het bisdom niet te kampen had met een tekort aan priesterroepingen. Tot aan de Eerste Wereldoorlog waren in Limburg slechts twee parochies aan paters toevertrouwd, namelijk die van de redemptoristen in Witten en Roermond (Kapel in 't Zand). In het kerkelijk jargon heette zo'n parochie een rectoraat.

⁴⁶ Idem, 177.

⁴⁷ Nissen, Peter, 'Het onbedoelde rendement van de kleinseminaries in het katholieke zuiden van Nederland', *Tijdschrift voor Nederlandse kerkgeschiedenis* 3 (2000) 98-106.

De conventuelen vormden de tweede orde die in 1915 een rectoraat toevertrouwd kreeg. Daarna kwamen er meer. In de jaren twintig en dertig kregen negen orden en congregaties twintig rectoraten in Limburg onder hun hoede. Koplopers daarbij waren de franciscanen en de lazaristen. In de daaropvolgende decennia groeide het aantal paters op Limburgse pastorieën verder, totdat er uiteindelijk in 1966 zeventien orden op 41 plaatsen werkzaam waren.⁴⁸ Aan het eind van de twintigste eeuw werd bovendien nog een flink aantal teruggekeerde maar nog vitale missionarissen in Limburgse parochies ingeschakeld, zodat rond het jaar 2000 ongeveer dertig procent van de in Limburg werkzame priesters lid was van een orde of congregatie.⁴⁹

Een kerk met een vrouwelijk en een internationaal gezicht

We hebben gezien dat de kloosterlingen voor een deel de structuren van de diocesane kerk versterkten en aanvulden, met name op het terrein van het onderwijs en de parochiële zielzorg, maar ook dat zij eigen accenten daaraan toevoegden, vooral door hun inzet op caritatief gebied: de zorg voor zieken en ouden van dagen, de opvang van weeskinderen, voogdijkinderen en psychiatrische patiënten, de zorg voor ongehuwde moeders, de wijkverpleging en de gezondheidszorg. Ondanks de schaduwkanten daarvan (het tweede rapport van de Commissie Deetman heeft duidelijk gemaakt dat ook in katholieke internaten en zorginstellingen met enige regelmaat sprake was van seksueel misbruik of fysiek geweld) mag toch gezegd worden dat hier een grote verdienste ligt van vooral de congregaties van broeders en zusters.⁵⁰ Zij zorgden voor diegenen waarvoor niemand anders zorgde. Zij keken om naar mensen die door anderen ongezien bleven.

Op nog twee andere punten vulden de religieuzen het gezicht van de kerk in Limburg met een eigen aspect aan. Ten eerste lieten zij een uitgesproken vrouwelijke kant van de kerk zien. Vanaf de zeventiende eeuw heeft zich in heel Europa de ontwikkeling voltrokken dat er – voor het eerst in de geschiedenis, voor zover we weten – meer vrouwelijke kloosterlingen waren dan mannelijke.⁵¹ Met andere woorden: het kloosterleven raakte mettertijd gefeminiseerd. Zo ook in Limburg: in de periode waarover we spreken, de negentiende en twintigste eeuw, waren er gemiddeld twee keer zoveel kloosterzusters in Limburg als

48 Janssen, Th.A.J., *De pater op de pastorie. Het aandeel van de regulieren in de parochiële zielzorg van Nederland 1853-1966* (Nijmegen 1976) 95 en 258.

49 Garritsen, Alice M. e.a. (red.), *Pius Jaarboek. Almanak Katholiek Nederland 112* (2000) 503 (Kerncijfers kerkelijke statistiek 1998).

50 Deetman, Wim e.a., *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke kerk: een vervolgonderzoek* (Amsterdam 2013).

51 Bireley, Robert, *The refashioning of Catholicism, 1450-1700. A reassessment of the counter reformation* (Londen en New York 1999) 37.

er broeders en paters waren. Die situatie zet zich momenteel nog steeds voort, al zijn de meeste kloosterlingen nu niet meer actief. Rond het jaar 2000 woonden er in het bisdom Roermond 797 mannelijke religieuzen (waarvan 338 broeders en 459 paters) tegenover maar liefst 1.849 vrouwelijke religieuzen.⁵² Van die vrouwelijke religieuzen hebben velen zich ingezet op de terreinen die in 2010 door theologe Annelies van Heijst en de historici Marjet Derks en Marit Monteiro zijn beschreven in het standaardwerk *Ex caritate*.⁵³ De rooms-katholieke kerk is weliswaar in haar bestuurlijke vorm tot op de dag van vandaag een mannenbolwerk gebleven, maar in haar werkzaamheden hebben vrouwen onmiskenbaar het grootste aandeel gehad in de diaconale en zorgende kant.

Ten tweede hebben de religieuzen aan de katholieke kerk in Limburg een internationaal tintje gegeven. Zij zorgden voor grensoverschrijdend verkeer in beide richtingen: vanuit het buitenland naar Limburg en omgekeerd. Het inkomend verkeer van religieuzen werd in hoge mate bepaald door politieke ontwikkelingen buiten de landsgrenzen. De Kulturkampf van Bismarck rond 1875 in Duitsland en de antireligieuze wetten van de oud-seminarist en felle antiklerikale Franse minister-president Émile Combes uit 1902 en 1904 joegen veel kloosterlingen op de vlucht. Een aantal van hen vond in Limburg een gastvrij onthaal. Bisschop Paredis en zijn opvolger Franciscus Boermans konden deze religieuzen goed gebruiken.⁵⁴ Voor de Duitse religieuzen had vestiging in Limburg het voordeel dat zij door de nabijheid van de grens en de vaak goede verkeersverbindingen gemakkelijk contact konden blijven houden met het thuisland.⁵⁵ Ook konden zij zich redelijk gemakkelijk verstaanbaar maken bij de bewoners van de grensstreek, wat in zekere mate, in elk geval in de Limburgse steden en in Zuid-Limburg, ook nog wel gold voor de uit Frankrijk gevluchte religieuzen.⁵⁶ Hoebens noemt maar liefst 45 Duitse en 53 Franse kloostergemeenschappen die ten gevolge van de Kulturkampf en de wetten van Combes naar de Nederlandse provincie Limburg zijn uitgeweken.⁵⁷

Over de betekenis van die Kulturkampf heb ik eerder gesproken, op 6 juni 1998, toen het

52 Garritsen, *Pius Jaarboek* (2000), 507. In 2004 (*KASKI Memorandum* 333, 64) was de verhouding 1.409 vrouwelijke religieuzen tegenover 587 mannelijke, dus 2,4 keer zoveel.

53 Heijst, Annelies van, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19^e en 20^e eeuw* (Hilversum 2010).

54 Gijsen, J.M., *Joannes Augustinus Paredis 1795-1886, bisschop van Roermond, en het Limburg van zijn tijd* (Assen 1968) 322-324.

55 Hoebens, *Kloosters*, 41.

56 Idem, 43-44.

57 Idem, 374-377. Om deze ontwikkeling aan een nadere historische analyse te onderwerpen, hebben stadsarchivaris Peer Boselie en historicus/archivaris Chris Dols in 2017-2018 het project *Wandering Spirit: Transnational Entanglement and Cultural Dynamics of Expelled Communities of Religious in the Limburg Area, 1870-1940* ontwikkeld, waarvoor momenteel fondsen worden geworven.

LGOG voor zijn jaarvergadering te gast was in het missiedorp Steyl. Aan deze Kulturkampf heeft Limburg het te danken dat hier de wieg stond van de drie congregaties van de reeds genoemde en in 2003 heilig verklaarde Arnold Janssen.⁵⁸ Duitse kloosterorden verplaatsten hun studiehuisen naar Limburg. Tussen 1872 en 1886 vestigden zich meer dan vijftig Duitse gemeenschappen van priesters en zusters op Limburgse bodem. Zo streken de franciscanen tussen 1904 en 1909 neer in het klooster Sankt-Ludwig bij Vlodrop, waar zij tot 1979 onderwijs boden aan ruim drieduizend Duitse leerlingen. De gebouwen van het klooster zijn onlangs gesloopt om plaats te maken voor het hoofdkwartier van de Transcendente Meditatiebeweging van Maharishi Mahesh Yogi.⁵⁹ In Simpelveld zocht de in 1844 in Aken door Clara Fey gestichte congregatie van de zusters van het Arme Kind Jezus vanaf 1875 een veilig heenkomen.⁶⁰ De stichteres, die op 5 mei 2018 in de Dom van Aken zal worden zalig verklaard, is daar, in Simpelveld, op 8 mei 1894 overleden. De Duitse jezuïeten streken op verschillende plaatsen in Limburg neer, onder meer in kasteel Bleijenbeek in Afferden, in kasteel Exaten in Baexem en ten slotte in Valkenburg, waar zij in 1893 een klooster lieten bouwen.⁶¹ Daar was in het Collegium Maximum decennialang hun opleiding theologie en filosofie ondergebracht, waar sommige van de knapste Duitse theologen van de twintigste eeuw, zoals Karl Rahner, een deel van hun opleiding genoten.⁶² Ook gaven zij vanuit het stadje hun toonaangevende tijdschrift *Stimmen der Zeit* uit. De huisbibliotheek van Valkenburg, met meer dan 100.000 banden, werd in 1960 de basis voor de bibliotheek van de theologische faculteit Sankt-Georgen van de Duitse jezuïeten in Frankfurt am Main.⁶³

De wetten van de Franse minister-president Combes dreven vooral vrouwelijke religieuzen naar Limburg. Her en der vestigden zij zich in de Limburgse steden en dorpen en zochten zij nieuwe taken in het onderwijs, de wijkzorg, het reïtatewerk en de verpleging. Zo ook in het dorp waar ik ben opgegroeid, het Midden-Limburgse Linne. Het lager onderwijs was daar altijd gemengd geweest, totdat zich in het begin van de twintigste eeuw Franse zusters van de Aanbidding van de Gerechtigheid Gods in het dorp meldden (zoals ook in Baarlo) en er een meisjes- en kleuterschool openden.⁶⁴ De dienaressen van het Heilig Hart

58 Mülleijans, Rita, *Klöster im Kulturkampf. Die Ansiedlung katholischer Orden und Kongregationen aus dem Rheinland und ihre Klosterneubauten im belgisch-niederländischen Grenzraum infolge des preussischen Kulturkampfes* (Aken 1992) 185-211; Hoebens, *Kloosters*, 118-124.

59 Hoebens, *Kloosters*, 190-192.

60 Mülleijans, *Klöster im Kulturkampf*, 155-174; Hoebens, *Kloosters*, 268-269.

61 Mülleijans, *Klöster im Kulturkampf*, 239-260; Hoebens, *Kloosters*, 321-323.

62 Neufeld, Karl H., *Die Brüder Rahner. Eine Biographie* (Freiburg 2004) 99-100.

63 Wenhardt, Franz, *Handbuch der katholisch-theologischen Bibliotheken* (München-Londen-New York-Parijs 1991) 72.

64 Van Heijst, Derks en Monteiro, *Ex caritate*, 53: de congregatie telde in 1966 nog 49 leden. In het voorjaar van 2018 verschijnt er een geschiedenis van de Nederlandse tak van deze kleine zustercongregatie van de hand van historicus Antoine Jacobs.

van Jezus weken op hun beurt uit naar Abshoven-Munstergeleen, terwijl de zusters van Barmhartigheid naar Cadier en Keer gingen, de zusters van de Voorzienigheid naar Heer, de zusters oblaten van de Assumptie naar Hulsberg, de zusters van Maria Eerherstel naar Maastricht, de zusters van de Heilige Harten van Jezus en Maria naar Meerssen, de Dochters van Liefde van de Heilige Vincentius naar Nuth, de Dochters van Onze Lieve Vrouw van de Retraite naar Roermond en de Dochters van de Goddelijke Voorzienigheid naar Sittard.⁶⁵ In de meeste plaatsen heetten ze in de volksmond de 'Franse zusters'. Aan een bezoek van de generaal-overste uit Frankrijk, de Bonne Mère, heb ik het te danken dat ik op de kleuterschool in Linne al Franse liedjes leerde zingen, zonder overigens te weten wat ik nou eigenlijk precies zong.

Zoals Duitse en Franse kloosterlingen de grenzen overschreden om zich noodgedwongen in Limburg te vestigen, zo gingen Limburgse jonge mannen en vrouwen de grenzen van provincie en land over om als missionaris in het verre buitenland te gaan werken. De jongemannen vonden aansluiting bij een van de vele missiecongregaties of bij een van de oude orden die zich ook op missie gingen toeleggen, de jonge vrouwen konden terecht bij een van de actieve zustercongregaties die tegen het eind van de negentiende eeuw de missionering aan hun takenpakket toevoegden. Zo vertrokken in 1855 de eerste ursulinen vanuit Sittard naar Nederlands-Indië, in 1872 gevolgd door medezusters uit Venray. Daarnaast waren er de uitgesproken missiecongregaties voor vrouwen, zoals de medische missiezusters uit Imstenrade, de missiezusters van het Kostbaar Bloed uit Tienray, de missie- en aanbiddingszusters van de H. Familie uit Baarlo en de missiezusters passionistinnen uit Mook.⁶⁶ Tijdens wat historicus Jan Roes wel het 'het groote missie-uur' noemde, beleefden Limburgse vrouwen en mannen het avontuur van de missie, doorgaans met aandacht gevolgd door het thuisfront.⁶⁷ Ik kan me nog goed herinneren dat een missionaris uit ons dorp in de jaren zestig in het patronaatsgebouw een film kwam vertonen over zijn werk in Afrika. Wij vonden het allemaal even spannend en fascinerend. Door de missiebeweging was Limburg in die decennia met recht een grensgewest.

Het is inmiddels allemaal verleden tijd. De kloosters zijn, op enkele uitzonderingen na, uit ons stads- en dorpsbeeld verdwenen. De bisschopsstad Roermond, die in het midden van de twintigste eeuw enkele tientallen kloostergemeenschappen telde, heeft anno 2017 geen enkel zusterklooster meer en nog maar twee kleine gemeenschappen van mannelijke religieuzen (de camillianen en de broeders van Liefde, beide aan de Heinsbergerweg).⁶⁸ Veel voormalige kloostergebouwen in Limburg hebben een andere bestemming gekregen of

65 Van Heijst, Derks en Monteiro, *Ex caritate*, 56.

66 Idem, 449-452.

67 Roes, Jan, *Het groote missie-uur 1915-1940* (Bilthoven 1974).

68 Nissen en Van der Bruggen, *Roermond*, 533-534.

zijn afgebroken. De religieuzen die er nog zijn, genieten voor het overgrote deel van hun oude dag. Nieuwe intredingen zijn er nauwelijks meer. In 2015 werd in Nederland weliswaar een kleine toename van kloosterintredingen vastgesteld, maar niet één daarvan vond in Limburg plaats.⁶⁹ Met andere woorden: kloosterlingen lijken in Limburg tot het voorbije verleden te gaan behoren. We mogen ze dankbaar gedenken voor de rol die zij hebben vervuld op de vele terreinen die hierboven genoemd zijn. En de beste manier van dankbaar gedenken is te zorgen dat de religieuzen een verantwoorde geschiedschrijving krijgen. Maar veel toekomst lijkt er niet voor hen weggelegd te zijn. Wat er aan religieuze gemeenschappen in Limburg zal overblijven, zal klein zijn en zal bovendien voor een deel bestaan uit kloosterlingen die vanuit andere werelddelen naar Nederland komen, als een vorm van 'omgekeerde missionering' (*reversed mission*). Of moeten we de boodschap van de Zingende Zusters van Venray ter harte nemen en zal het morgen daadwerkelijk beter zijn? Laten we er maar een glas Gerardusbier op drinken.

69 Straus, Hans, 'Kloosters weer in trek bij mannen, behalve in Limburg', *Dagblad De Limburger*, 15 juni 2015.